

M. Černý, A. Jensterle-Doležalová, J. Horáková, I. Mikušiak, M. K. Nedvěďová, J. Otčenášek, P. Vinš. *Počátky novodobých literatur a metamorfózy romantismu u jižních Slovanů, Rumunů a Albanců. Rezenzovali prof. PhDr. Ivan Dorovský, DrSc. a prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Dr. h.c. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2015. – 475 s. ISBN 978-80-7308-646-6*

Изследователски екип от Катедрата по южнославянски и балканистични изследвания към Философския факултет на Карловия университет в Прага създаде значим за европейската славистика труд, посветен на Романтизма в южнославянския контекст, както и в румънската и албанската литература (от балканските литератури всъщност отсъстват гръцката и турската). Автори на колективната монография са Марцел Черни, Аленка Йенстерле-Долежалова, Ярмила Хоракова, Игор Микушиак, Милада К. Недведова, Ярослав Отченашек и Пршемисъл Винш¹, които достойно представят съвременното научно равнище на пражката славистика. Тяхната богата информираност им позволява да постигнат комплексна картина на културноисторическите и литературните процеси от епохата на Възраждането и да ги фокусират върху нееднозначно тълкувания в различните национални контексти и все още твърде дискуссионен въпрос за културно-езиковата идентичност на литературни системи, чието битие се осъществява в условията на липсваща държавност. Ето защо с основание авторът на предговора И. Микушиак изразява надежда, че представеният колективен труд ще очертае нови посоки за преосмисляне на културното развитие в Югоизточна Европа и ще открие нови конструктивни полемики, включително и в перспективата на бъдещи компаративистични проучвания (с. 11).

Както е отбелязано в тези уводни думи, отделните студии се различават по своя изследователски подход – някои са с подчертан литературноисторически характер, други съдържат по-обзорно представяне на историческата ситуация, трети се концентрират върху персонализираната изява на значещите за епохата тенденции. Като специфична характеристика на Романтизма в разглежданите балкански литератури според И. Микушиак се явява липсата (почти във всяка от тях) на ясно обособен класицизъм, който в другите европейски литератури стиму-

---

¹ Имената са изброени по азбучен ред според чешката латиница.

лира процесите на естетическа конфронтация от страна на следващото литературно поколение. Дори нещо повече, И. Микушиак акцентира върху наличието на продуктивен диалог на Романтизма с Просвещението, което е един от факторите, изискващи към съответните явления да се прилага наред с литературоведския подход и социологично-историческият. И ако първият от тях (литературоведският) акцентира върху художествените проявления на един нов светоглед, който извежда във водеща позиция проблема за отчуждението, резигнацията, самотата, меланхолията и пр., то вторият (социологическо-историческият) подхожда към Романтизма „екстензивно“, включвайки го в по-широка система от културноисторически взаимозависимости, свързани с националния и социалния въпрос. Извеждането на тези два подхода като еднакво значими в проучването на Романтизма в посочения културен ареал обяснява включването наред с образци на художествената литература още и на публицистиката, както и отчитането на организационната и обществената дейност на представителните за отделните национални литератури личности. Съчетаването на тези два подхода според автора на уводните думи би позволило да се открие спецификата в трактовката на ключови за Романтизма естетически категории, на отношението към природата, към Бога, към народното творчество, а също да се осмисли „националистичният наратив при интерпретацията на миналото“ (с. 14). Коректно очертаната методологическа база на колективната монография „не търси ексклузивния, идеалния, абстрактния модел на някакъв ултимативен Романтизъм, който да решава кое е и кое не е Романтизъм“, а извежда плуралистското разбиране, съобразено с различните обстоятелства и цели на конкретната социокултурна среда, както и с „дивергенцията на авторовите стратегии“. В подкрепа на целесъобразността и перспективността на подобен подход към Романтизма въобще (не само в балкански или южнославянски контекст) И. Микушиак се позовава на съвременни изследвания от последните две десетилетия, като напр. на стойностната монография на Зд. Хърбата и М. Прохазка *Романтизъм и Романтизми (Romantismus a romantismu, 2005)*. Уводните думи към колективната монография – макар и в синтезиран план – се оказват важен ключ за осъществяването на адекватен читателски прочит, тъй като предотвратяват поставянето на редица въпроси, а и на някои небезоснователни възражения.

Очевидно е, че пред нас е иновативен и като обект на изследване, и като методологически подход научен труд. Със съзнанието за невъзможността да се отдели подобаващо внимание на всички студии, включени в колективната монография, и с надеждата това да бъде направено в бъдеще

ще, ще маркираме някои от неугворените в уводните думи моменти, които допълнително подчертават сложността на изследователската задача и дискуссионния характер на някои постановки. На първо място прави впечатление липсата на ясно дефиниране на принципа, по който отделните литератури са обособени в самостоятелни раздели. Изясняването на този въпрос е от принципно значение, още повече като имаме предвид зададената в уводните думи методологическа стратегия, предполагаща съчетаването на литературоведския и социологично-историческия подход. Прилагането именно на социологично-историческия подход изисква да се мотивира основанието за такова структуриране на изследвания материал, което да разграничава и респективно да обособява в равносложно поставени раздели литератури, които през XIX век се изразяват на един и същи език или на негови диалекти. В условията на липсваща държавност и на все още неосъществена кодификация на книжовния език не е ли авторската самоидентификация определяща за неговата принадлежност към историята на една или друга национална литература? При това става въпрос за време, когато липсата на държавност и на ясен национален правов регламент е причина редица писатели да се идентифицират чрез областта, в която са родени и която едва 150 или 200 години по-късно ще се обособи като отделна държава и ще създаде своя книжовна норма на основата на даден регионален говор.

Иначе казано, в предложениия научен труд културната география на XIX век е структурирана от позицията на съвременната геополитическа карта на Балканите, поради което в самостоятелни раздели са обособени литературни процеси, като например тези на територията на Босна и Херцеговина (Я. Отченашек) и на Македония (М. Черни). Авторите на съответните студии при това съвсем коректно отчитат липсата на подобна диференцираща народностна самоидентификация от страна на възрожденските писатели, принадлежащи към тези области. Нещо повече, Я. Отченашек – автор на главата *Книжнината на Босна и Херцеговина преди 1878 г. (Pisemnictví Bosny a Herzegoviny před rokem 1878)*, предпочита да говори за книжнина, а не за литература, което обаче прави проблематичен заявения в заглавието на книгата фокус върху Романтизма: „в заглавието на този раздел употребяваме понятието книжнина (*pisemnictví*), тъй като за босненско-херцеговинска литература (*literatura*) можем да говорим едва след 1878 г. Освен това босненско-херцеговинската литература не е имала национален характер (хърватските автори се чувстват част от хърватската литература, сръбските – от сръбската)“ (с. 63). Струва ни се по-коректен и съответстващ както на културноисторическите и езиковите реалности на XIX век, така и на

съвременната ситуация изборът на Я. Хоракова да разглежда като част от румънската литература и „литературата, създавана на територията на днешна Молдова“ (*Literatura I. poloviny 19. století na úzrmí dnešní Moldavské republiky*). Ако този принцип беше приложен и към другите балкански литератури, навярно щеше по естествен начин хърватските писатели от Босна и Херцеговина да бъдат обособени в подглава към главата за Хърватския романтизъм, сръбските – към раздела за сръбската литература, а писателите от Македония с българско самосъзнание – към българската. М. К. Недведова предлага трети вариант, който очевидно търси компромисно решение, включвайки черногорската литература и в заглавието, и в самия раздел, посветен на Сръбския романтизъм. Така заявената авторова позиция обаче от наша гледна точка е спорна, тъй като разграничава и същевременно равнопоставя сръбската и черногорската литература. В същото време обаче частта, озаглавена *Историческите условия за възникване на националноосвободително движение (Historické podmínky vzniku národně emancipačního hnutí*, с. 379 – 385), е структурирана така, че подразделът за Черна гора (с. 383 – 385) е със същия статут, какъвто авторката е определила за „сърбите в Южна Унгария“ (с. 379 – 381) и за „сърбите в Османската империя“ (с. 381 – 383); при това биографичното представяне на най-значимия поет романтик от Черна гора – П. П. Негош, фигурира като интегрален пасаж от частта, озаглавена *От класицизъм към Романтизъм; годината 1847-а в сръбската литература (Od klasicismu k romantismu; rok 1847 v srbské literatuře*, подч. м. – Ж. Ч.). Посочените примери са много показателни за колебанието както в употребата на понятията „книжнина“ и „литература“, така и в избора и дефинирането на принципи, по които на създадената книжовна и художествена продукция в даден географски район може да се присъди статут, който да легитимира нейния автономен национален характер.

В самото изложение авторите остават верни на коректния научен дискурс и не употребяват понятия като „босненско-херцеговинска“, „македонска“ или „черногорска“ литература, а говорят за книжовната продукция в тези области до 1878 г. Очевидно това е опит да се излезе от консервативното и идеологически преднамереното тълкуване на тези спорни от културно-езикова и литературна гледна точка зони, каквото например е застъпено в *Речника на българските писатели (Slovník spisovatelů: Bulharsko*, 1978), както и в излезлия в по-ново време *Речник на балканските литератури (Slovník balkanských literatur*, 2001) на Иван Доровски. За разлика от промакедонската трактовка на Българското възраждане М. Черни търси една по-обективна и съобразена със

самите факти трактовка. Така например в раздела *Специфичната литературна ситуация на Македония през 19. век* (*Specifická literární situace Makedonie v průběhu 19. století*, с. 244 – 278) той отчита българското самосъзнание на редица възрожденци, родени в Македонския край, и защитава тезата за тяхната принадлежност към историята на българската възрожденска литература. Тази част от колективната монография, посветена на литературната ситуация в Македония и обхващаща времето до 1878 г., авторът дори определя като „интегрална част от трета глава – *Начало на новобългарската литература – периодът на националното възраждане*, тъй като **разглежда българската възрожденска литература в македонския регион**“ (с. 246, подч. м. – Ж.Ч.). „В Македония – уточнява авторът – целият **първи** етап на културното развитие (приблизително от 1814 до 1870 г.) е в основата си идентичен с българското развитие (тоест в Македония се осъществява българско, респективно българско-македонско национално възраждане), този процес по много причини не бива завършен, тъй като през 70-те години на XIX век, когато е кулминацията на Българското възраждане, Македонското национално възраждане преминава към своята **втора** фаза (1870 – 1903), когато назрява идеята на **македонизма** (у културния елит се формира национално самосъзнание и националният колектив започва да чувства разлика между българската и македонската идентичност)“ (с. 245, подч. а.). Очевидно е усилието на автора да внесе нов поглед в чешката славистика по отношение на македонския въпрос, но в същото време сякаш прави опит да „помири“ двете противоположни позиции – от една страна, признава българската идентичност на македонския народ през епохата на Възраждането, но от друга – продължава да се придържа към чешката славистична традиция и включва в раздела за литературата в Македония отново имената на Й. Кърчовски, К. Пейчинович, Р. Жинзифов, Гр. Пърличев, Братя Миладинови и други възрожденци с изразено българско самосъзнание. Авторът познава много добре изворовия материал и открито заявява своята теза за принадлежността на литературата, създавана в Македония през XIX век, към българската културна история на Възраждането, което подкрепя и с ясно формулирани съждения (като цитираните по-горе), и с цитати на български възрожденци, включително и на илюстративен материал (напр. поместена е заглавната страница на Братя Миладинови *Български народни песни* – с. 263). В този смисъл налице е несъмнено добросъвестен научен подход. Ако подходим шеговито, бихме могли да предположим, че това „недоразумение“ с обособяването на отделна глава, посветена на литературата в Македония, е съставителско, а не авторово решение.

Разбира се, подобна шега е неуместна, защото налице е концептуално структуриране на колективния научен труд. По-скоро трябва да потърсим друго обяснение – и то е във въвеждането на понятието „двудомност“ (dvojdmost), чиито употреби в чешката литературоведска и културно-езикова парадигма се оказаха много удобни най-напред, когато се заговори за писателите емигранти, пишещи не само на родния език. В този смисъл понятието беше активирано по отношение на съвсем различна политическа и културна ситуация, която няма нищо общо с възрожденската епоха. Основното ни възражение срещу включването на това понятие в дискурса за Българското (а и не само българско) възраждане се състои в това, че противоречи както на личностната народностна самоидентификация на споменатите възрожденци като българи, така и на езиковата ситуация във време, когато все още не е изградена българската книжовна норма (това ще се случи едва в следосвобожденските десетилетия), поради което книжовниците с българско самосъзнание пишат на своя диалект. Употребата на понятие „двудомност“ за писатели с ясно изразено българско самосъзнание, но пишещи на своя западнобългарски, т.е. македонски диалект, води до незачитане на личностното им право за самоидентификация и освен това удобно обслужва опасната тенденция към тяхната асимилация – тенденция, на която сме свидетели и днес. Самото понятие „двудомност“ е в разрез с националния характер на възрожденското културно съзнание, което се гради върху ясното разграничаване на своето от не своето, т.е. от чуждото, което във времена на национално робство се отъждествява с представата за враждебна агресия, идваща „отвън“. В защита на това понятие М. Черни отбелязва, че то „се основава на традициите на чешкото (средноевропейското) мислене за литература“ (с. 246, бел. 7). Струва ни се, че това съждение отново доказва основателния характер на нашето възражение – известно е, че концептът „Средна Европа“ е модерно понятие, отразяващо културна ситуация, различна от Възраждането на XIX век, и освен това се отнася за културна зона, различна от тази на Балканите. Ако припомним аргументацията за необходимостта от прилагане на социологическо-историческия подход (вж. пасажа по-горе, представящ уводните думи към колективната монография), ще се убедим за пореден път в необходимостта от съобразяване с културноисторическите специфики – а това означава, че не би трябвало да се пренасят концепти, родени и пригодни за друг контекст, към явления, които не принадлежат нито на нашето време, нито на Средна Европа.

В това кратко изложение не е възможно да се коментират всички достойнства и дискуссионни понятия и тези, застъпени в рецензираната

колективна монография. При всички случаи налице е научен труд, който заслужава широк отглас сред славистичните и балканистичните научни среди. Към приносните моменти на разглеждания колективен труд непременно трябва да отбележим факта, че за повечето от балканските литератури това са първите по-цялостни литературноисторически обзорни студии. И тъй като XIX век за разглежданите литератури е време, в което доминира националната идея, но заедно с това и чувството за духовна и религиозна принадлежност към една надредна, наднационална (етногенетична, религиозна) общност, академичният етос днес повече от всякога е длъжен да зачита историческите реалности на миналото и чрез силата на научно обоснованата аргументация да противодейства на съвременния националистичен сепаратизъм.

Жоржета Чолакова